

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KARANTİNA UYGULAMASI VE VENEDİK ULUSLARARASI SİHHİYE KONFERANSI*

Güner DOĞAN

Özet: Edward Said'e göre, bir bilim dalı olarak oryantalizm, 1312 Viyana konsilinin kararları neticesinde, Doğu üzerine eğitim yapacak bir seri kürsü kurulmasıyla başlamıştır. Oryantalizmin akademik bir disiplin olarak kurumsallaşması ise yine Said'e göre, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ve özellikle 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, oryantalizmin en revaçta olduğu 19. yüzyılda, Venedik'te, birçok ülkenin katıldığı bir konferans toplanmıştır. Bu konferansta genel olarak sağlıkla ve özel olarak karantina tedbirleriyle ilgili "Doğu" ülkelerini ötekileştiren ve genelleştiren birtakım kararlar alınmıştır. Bu kararların hangi amaçlarla alındığının tespiti, bu çalışmanın temel tartışma konusunu oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle İtalya'nın Venedik kentinde 1892 yılında yapılan ve çok sayıda ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen, sağlık alanında çeşitli fikirlerin tartışıldığı bir konferans, konferansa giden süreçte, özellikle karantinayla ilgili olarak yaşanan gelişmeler ve konferans sonrası devletlerarasında ortaya çıkan krizler bu çalışma çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Karantina, Oryantalizm, öteki, Mürur Tezkiresi, Venedik Sıhhiye Konferansı.

Quarantine Application in Ottoman Empire and Venice International Health Conference

Abstract: As it is known, according to Edward Said, orientalism as a science started with the launch of a series of courses which will give education about the East as a result of the decisions made in the Vienna Council in 1312. However, according to Said, the orientalism, which we can define as a science, became an institution as an academic discipline starting from the final quarter of the 18th century, but mainly in the 19th century. Therefore, a conference - to which a lot of countries attended-was held in Venice in the 19th century when the orientalism was the most popular. Some certain decisions about the measures of health in general and quarantine in specific were made that would result in marginalizing and generalizing the countries of the "East". The reasons behind making these decisions form the basis of this study. In other words, in this study, we will try to focus on the conference which was held in Venice, Italy in 1892 with the participation of a great number of countries and in which various ideas in the field of health were discussed as well as the process until the conference was

* Bu çalışma, 25-28 Mayıs 2011 tarihleri arasında, Korfu adasında düzenlenen 14th Annual Mediterranean Studies Association Kongresi'nde İtalyanca olarak sunulan bildiri metninin gözden geçirilmiş ve Türkçeye çevrilmiş son hâlidir.

held, especially the developments about quarantine and some inter-state crises after the conference.

Key words: Quarantine, Orientalism, Other, Internal Pass, Venice Health Conference.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlık alanında yeniden yapılanmayı, II. Mahmud döneminden itibaren başlatmak uygun gözükmemektedir. Böyle bir tercih, daha önce sağlık alanında kurumsal anlamda birtakım modernleştirme girişimlerinin olmadığı anlamına elbette gelmemelidir. III. Selim döneminde, özellikle kurumsal anlamda sağlık açısından önemli sayılabilecek gelişmeler söz konusu olmuştur. 1805 yılında Rum Tıp Mektebi ve 1806 tarihinde de Tersane Tıbbiyesi adı verilen modern iki tıp okulunun hizmete girmesi buna örnek gösterilebilir (Altıntaş, 1999, ss. 528-542). Ancak bu kurumlar fazla uzun süreli olamamışlar ve 1807 yılında, yani III. Selim'in tahttan indirildiği karışıklık döneminde kapatılmışlardır. Bu kurumların kapatılması, ilgili alanda yapılacak olan yeni modernleştirme girişimlerini sona erdirmemiş, aksine II. Mahmud döneminde reformlar daha da hızlanmıştır. 1808'de tahta çıkan II. Mahmud, birçok alanda başlattığı modernleşmeyi sağlık alanında da gerçekleştirmiş ve bu modernleşme, orduda meydana gelen modernleşme ile âdetâ kol kola gitmiştir. Bunun en iyi örneği 1827 yılı olarak verilebilir. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldıran II. Mahmud, ardından yine aynı yıl içerisinde modern bir orduyu yani, Asakir-i Mansure-i Muhammediye'yi kurmuştur. İşte bu ordunun sağlık alanındaki ihtiyaçlarını karşılamak için 14 Mart 1827'de, İstanbul'da, *Tıbhane-i Amire* açılmıştır (Tahsin, 1328, s. 4). Bu modern tıp kurumu ile orduya hekim ve cerrah yetiştirilmesi; öğrencilerin ve geleneksel usulle çalışan hekimlerin ecnebi lisanını öğrenerek Batı dünyasındaki gelişmeleri yakından takip etmeleri amaçlanmıştır (Kahya ve Erdemir, 2000, s. 225). Bu gelişmelerle vurgulanmaya çalışılan, elbette sağlık alanında Avrupa'daki yeniliklerin yakından takip edilmek istenmesi gerçeğidir. Özellikle öğrencilerin Avrupa'da eğitim görmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. 1829 yılında yaşanan ilginç bir gelişme, Osmanlı tebaasının birçoğunun, Tıbhane'den Müslüman çocukların Avrupa'ya gönderilmesine karşı çıkmasıdır. Ancak Harbiye Mektebi ve Hendesehane-i Amire'den gönderilecek kişilere ise Osmanlı tebaası sesini çıkarmamıştır¹.

¹ “Me'mûrîn ve ashâb-ı ma'lûmât yetiştirmek maksadıyla 'ulûm-ı fûnûn-ı cedîde ve mu'âmelât-ı lâzîme tahsîli için teba'a-ı Müslime çocuklarından yüz elli tânesinin Avrupa mekteplerine gönderilmesine irâde-i şâhâne ta'alluk etmekle mûcibince Tıbhanedden, Enderûn agavâtından intihâb ve irsâline karar verildiği ba'zı evrâkda görülmüştür. Bu teşebbüs ol-vakt halkın gözüne pek çirkin görünmüştür... Her ne kadar Tıbhane ve Enderûn takımından intihâbı tasavvur olunmuş ise de mu'ahharan bunlardan sarf-ı nazarla Harbiye Mektebi, Hendesehane-i Âmire şâkirdânından gönderilmiştir.” (Ahmed Lütfi Efendi, 1302, ss. 171-172).

Harbiye Mektebi ve Hendesehane-i Amire'den Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine Osmanlı tebaasının muhalefet etmemesinde, savaşlarda alınan yenilgilerin halkın nazarında yarattığı teknolojik gerilik düşüncesi ve geçmişin özlemiyle ordunun modernleşmesinin bir an önce gerçekleştirilmesi isteği ağır basmış olmalıdır. Bunun yanında muhalefet gösterilmemesinin bir başka nedeni de ordudaki modernleşme ve Batılılaşma hareketinin daha eskiye dayanmasıdır. Buna mukabil Tıbhane'den Avrupa'ya gönderilecek öğrencilere Osmanlı tebaasının sıcak bakmamasında, bu alanda yapılan modernleşmenin henüz köklü olmaması ve halkın belki de bu konuda henüz bir eksiklik görmemesi söz konusu olabilir.

II. Mahmud döneminde sağlık alanındaki modernizasyona 1827 yılında modern bir Cerrahhane'nin kurulmasıyla devam edilmiştir. Bu kurumun diğerlerinden bir farkı "...tedrîsâtların, Tıbhânedede olduğu gibi lisân-ı Fransevî olmayub lisân-ı Osmanî üzere tedrîs olunmasıdır" (Tahsin, 1328, s. 13). Buradaki derslerin Fransızcadan farklı olarak Osmanlıca yürütülmesindeki esas gaye, bir an önce öğrencilerin yetiştirilerek orduda istihdam edilmelerini sağlama isteğidir². Yine pratik yönü ağır basan bu maksattan hareketle Cerrahhane'de eğitim, Tıbhane'den farklı olarak sadece iki yıldan ibaret tutulmuştur (Ünver, 1999, ss. 933-966). Bu iki kurumun ayrı olarak faaliyet göstermesi, bir süre sonra pratik amaçlarda zorluklar yaşanmasına sebep olmuş ve bu iki kurum, 1839 yılında Galatasaray'da birleştirilerek Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adıyla modern bir askerî tıbbiye kurulmuştur (Terzioğlu, 1999, ss. 518-517). Bu yeni kurumun açılışında, II. Mahmud hazır bulunmuş ve bir de konuşma yapmıştır³. Bu tür kurumsal gelişmelerin olumlu yönde ilerleyip ilerlemediği hususunda imparatorluk yetkililerinin kendilerini sınavabilecekleri en önemli alanı, elbette savaşlar oluşturmaktaydı. Savaşlarda ordunun, sağlık alanında meydana gelecek problemlerini başarıyla çözmek, sağlık alanında yapılan iyileştirmelerin olumlu yönde ilerlediğini gösterebilirdi. Nitekim bu savaşların belki de en ciddi Kırım Savaşı (1853-1856) olmuştur. Bu savaşta sağlık alanındaki eksiklik, Avrupa'dan hekimler getirilmesinden anlaşılabilir. Bu eksikliği yakından gören İngiliz Elçisi Lord Stratford Canning, Kırım Savaşı vesilesiyle anılarında, "Miss Nightingale kırk hastabakıcıyla İstanbul'a vardı ve bundan sonra artık hastanenin işlerine değil müdahale, yardım bile ancak Miss

² Hilmi Ziya Ülken, Tıbhane'de eğitimin Fransızca olmasına karşılık Cerrahhane'de Türkçe olmasının sebebi hakkında "Tıbhane hocalarının Fransızca bilmelerine karşılık öteki kurumda tıbb-ı kadîm tahsil eden öğretmenlerin bulunması, henüz modern tıp ile tıbb-ı kadîmin yan yana yer aldığı ve birincisinin radikal olarak kurulmaya cesaret edilemediği anlaşılmaktadır." tespitinde bulunmaktadır (Ülken, 1966, s. 22).

³ Bu konuşmanın tam metni için bk. Rıza Tahsin, 1328, ss. 18-22. Kurumun açılışında bizzat II. Mahmud'un bulunması ve bir konuşma yapması iktidarın sağlık alanındaki modernleşmeye verdiği önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Nightingale'nin rızasıyla yapılabilir oldu.” ifadelerine yer vermektedir (Poole, 1999, s. 175). Bu ifadeyi *Nightingale*'e yapılan bir övgü olarak okuyabilmek mümkündür. Ama bir başka açıdan bakıldığında bu tespiti İmparatorluğun sağlık personeli yetersizliği şeklinde de okumak mümkün gözükmektedir. Zira 1870 yılına kadar sağlık alanında yetişmiş eleman sayısının sadece 300 olması, bu okumayı teyit eder bir nitelik taşımaktadır (Kahya ve Erdemir, 2000, s. 264).

Sağlık Alanında Karantina Tedbirleri

Emrâz-ı müstevliyye veyâ sâriyyenin hükümrân bulunduğu mahalden gelmiş veyahud emrâz-ı mezkûreye bulaşmış olan zevât veya mevâdiyle temasda bulunmuş olub müstevli veyahud sârî bir illetin intişârına sebebiyet veren zevât ve eşyayı tecrîd etmek keyfiyyetine karantina tesmiyye olunmuştur (Hüseyin Selami, 1306, s. 1).

Karantina, bu tanım çerçevesinde sadece kişilerin ve eşyaların tecrit edilmesi olarak anlaşılabilir. Fakat karantina tedbirini aynı zamanda hayvanları ve genel olarak bölgeleri, enfeksiyonun tehlikeli taşıyıcılarını diğerlerinden soyutlamak olarak genel bir çerçevede düşünmek daha doğru bir yaklaşım olur. Karantinanın dünya genelinde ilk uygulandığı yer, 1383'de Marsilya Limanı olmuştur. Karantina, uygulanma süresi bakımından başlangıçta kırk gün olarak tespit edilmiştir ve bu kelime, kırk demektir (Şehsuvaroğlu, 1984, s. 175). Bu rakam Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok dönemde değişiklik göstermiştir. 1892 yılına gelindiğinde başlangıçta kırk gün olarak uygulanan karantina süresinin, Venedik Sıhhiye Konferansı sırasında yapılan tartışmalar sonucunda on üç güne kadar düştüğü görülmektedir. Bu durumu ifade eden Hüseyin Selami Bey, 1888 tarihinde nihayete erdirdiği eserinin hemen başında, belki biraz da iyimser bir yaklaşımla “...[Karantina halk arasında] tecrîd ve habs ma'nâsı ve müddet-i mezkûre ise pek çok def'alar tehlikenin tabi'at ve şerâ'itine göre değiştirilmektedir” (Hüseyin Selami, 1306, s. 1) demektedir. İfade edildiği gibi kırk günden ibaret olan karantina süresinin “tehlikenin tabi'at ve şerâ'itine göre” değiştirilmesinin altında birtakım sebepler yatmaktaydı. Öncelikle, Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletleri için doğudan gelen ticari malların önemli bir geçiş noktasıydı ve uluslararası ticaretin önemli duraklarından biriydi. Bu durakta yüklü bir ticaret gemisinin kırk gün süreyle bekletilmesi Avrupalılar nezdinde, ekonomik açıdan pek de hoş karşılanmayan bir durumdu. Özellikle İngilizler, ticaret açısından yıkıcı etkisi olan karantinaya karşı çıkmaktaydı. Buna karşılık Osmanlılar, salgın tezinin ve kuşkulu kişileri bir araya toplayıp tecrit etme yoluyla salgınların önüne geçme ilkesinin yanında tavrı aldılar (Moulin, 1996, s. 173). Bir bakıma Avrupa devletleri karantina sisteminin kaldırılmasını, bunun yerine bulaşıcı ve salgın hastalık görülen yerlerin kordona alınması (tecrîd) ve dezenfekte edilmesi sistemini getirmek istiyorlardı. Çünkü karantina beklemek yüzünden ticari ilişkiler yavaşlıyor ve ilgili devletler ekonomik olarak ciddi anlamda zarara uğruyorlardı (Yıldırım,

2006, ss. 18-27). Bu bakımdan İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Lord Ponsonby'nin 1839 yılı, Ocak ayında ifade ettiği; “(...)Karantinanın Frenk tüccarlarına ve diğerlerine getireceği masrafları belirtmeden geçmemeliyim.” sözü, önemli bir noktanın altını çizmektedir (Aktaran; Panzac, 1997, s. 222). Bu bakımdan Avrupalılar sürenin “makul” seviyeye indirilmesi hususunda çeşitli vesilelerle girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimlerden ilki, 1851 yılında Paris Konferansı'nda vuku bulmuştur⁴. Fransız hükûmetinin daveti üzerine veba, sarıhumma ve koleraya karşı mücadele için hekim ve siyaset adamlarının iştiraki ile yapılan bu toplantıya on iki devlet katılmıştır. Konferans sonunda imzaya sunulan anlaşmayı ise bu on iki devletten sadece üçü imzalamıştır (Şehsuvaroğlu, 1957, ss. 1-18). İlgili anlaşma metninde karantina süresi, duruma göre on sekiz ila otuz gün arasında belirlenmiştir. Görünen o ki en azından dokuz devlet bu öngörülen süreden memnun değildir. Böyle bir tespiti, bu on iki devletin 1867 İstanbul Konferansı'na katılarak karantina süresini en fazla on gün olarak belirlemesi doğrulamaktadır. İlgili ülkeler İstanbul'daki konferansta tespit edilen süreyi makul görerek anlaşma metnini tereddütsüz ve firesiz imzalamışlardır. İkinci olarak, Avrupa devletlerinin memnuniyetsizliğinin yanı sıra Osmanlı tebaasından da tepkiler söz konusudur. Osmanlı tebaasından karantina uygulamasına ve kırk günlük süreye en fazla tepki gösteren hacılar olmuştur. Hacıların karantina sırasında karantina uygulamasını yapana belli bir ücret vermesi memnuniyetsizliği bir kat daha arttırıyordu. Hacılar çoğu zaman “Biz Müslümanız, gâvur değiliz. Karantinaya girmek ve para ödemek istemiyoruz.” şeklinde tepkiler vermişlerdir (Koloğlu, 1993, ss. 61-67). Bunun yanı sıra yine hacıların kutsal topraklardan getirdikleri ticari ürünleri, kırk gün gibi uzun bir süre bekletmek istememeleri tepkilerinin bir başka sebebini oluşturuyordu⁵. Burada Osmanlı idaresinin stratejisi, diğer kamu alanlarında olduğu gibi, tıptaki güç odaklarını da dengelemeye ve birbirlerini denetlemelerini sağlamaya yönelikti (Moulin, 1996, s. 191).

Kısacası bir bakıma sağlıkta denge politikasının uygulandığını söylemek mümkündür.

⁴ 1851 Paris Konferansı hakkında ayrıntılı bilgiler için bk. Hüseyin Selami, 1306, ss. 94-96; Ünver, 1999, ss. 933-966.

⁵ Ticaret ve haccın iç içeliği elbette sadece 19. yüzyıla özgü bir durum değildir. Bu yüzyılın öncesinde ve bugün dahi bu durumu görebilmek mümkündür. Suraiya Faroqhi'nin ifadeleri ile söyleyecek olursak; “Hacı adaylarının haccın ekonomik ve toplumsal yönlerini bu yolculuğun güçlüklerine ve fedakârlıklarına katlanmalarının kendilerince en temel nedenini oluşturan dinsel yönden ayırmadıklarını unutmamamız lazımdır” (Faroqhi, 1995, s. 1. Ayrıca bk. Faroqhi, 2003, ss. 267-283).

Karantina Uygulaması

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa karantina uygulaması, 1831'de Karadeniz'den gelen yerli ve yabancı gemilerin Karadeniz Boğazı'nda karantinaya alınmasıyla gerçekleştirilmiştir (Ahmet Mithat Efendi, 1318, s. 437). Bu uygulama, geçici olmuş ve kısa bir süre sonra kaldırılmıştır. 1835 yılında ise ikinci bir karantina uygulamasına Akdeniz kaynaklı koleraya karşı gidilmiştir. Ancak bu ikinci teşebbüs de uygulamada fazla uzun süreli olamamış ve kısa süre sonra kaldırılmıştır. Bu iki uygulamanın da uzun soluklu olamamasında, halkın tepkisinin ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Daha önce ifade edilen hacıların tepkisini, aynı zamanda Osmanlı tebaasının büyük bir çoğunluğu da gösteriyordu ve imparatorluk yetkilileri, ortaya çıkan tepkileri en aza indirebilmek için karantina uygulamasını ara ara yapmayı uygun görüyorlardı (Kahya ve Erdemir, 2000, ss. 205-251)⁶. Karantina uygulaması aynı zamanda halkın, devletin meşruiyetini sorgulayabileceği bir alanı da oluşturmaktaydı. Bunun yanında dönemin önemli lideri II. Mahmud iktidardaydı ve II. Mahmud'un, reformlarını başarıya ulaştırması için tebaanın desteğini alması bir yerde şarttı. Tebaanın tepki vermesi diğer reformların da başarıya ulaşma şansını nispeten azaltıyordu. İşte bu sebeplerle, II. Mahmud döneminde karantina uygulamalarının geçici olmasının bir diğer nedeni de "karantina işinin bir tarafı eksik kalır başarısız olunursa Avrupa nazarında Osmanlı İmparatorluğu'nun mahcup olacağı ve hazinenin de büyük zarara uğrayacağı inancı"ydı (Sarıyıldız, 1994, ss. 329-376). Avrupa nazarında Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısızlığa uğramak istememesi, İmparatorluğun zarar gören imajının daha da sarsılacağı endişesiyle ilgiliydi. Çünkü söz konusu yıllar, imparatorluğun en çalkantılı dönemi idi. Bir taraftan Avrupalı devletlerle yoğun bir diplomasi trafiği diğer taraftan Rusya'yla yapılan savaşlar imparatorluğun, Düvel-i Muazzama nezdinde imajını bir hayli sarsmıştı. Bu bakımdan İmparatorluk kaybolan ihtişamını geri getirmek ve "hasta adam" imajından bir nebze de olsa sıyrılmak için bir taraftan girdiği savaşları

⁶ Yine imparatorluk yetkilileri tepkileri azaltmak ve halkın fikrini değiştirmek için; "İle-i sâriyeden muhâfaza için usûl-ı tahaffuziyyeye dikkat olunması şer'an ve 'aklen mücâz olduğuna dâ'ir o esnâda Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı 'Âli'de bulunan 'ulemâ-i i'zâm taraflarından beyân olunan fetvâ-yı şerife mücibince Devlet-i 'Aliyye'de karantina usûl-i sıhhiyesinin icrâsına teşebbüs olundu. Karantina dedikleri şey âdât-ı Frengiyye'den olduğundan ehl-i İslâm indinde buna ri'âyet câ'iz olmadığı gibi o esnâda beyne'n-nâs tekevvün eden tefevvühâta karşı edile-i şer'iyye ve 'akliye ile usûl-i sıhhiyenin cevâzını isbât makamında *Takvim-i Vekâyi*'nin 164. def'asında mufassal bir bend neşriyle halkın zehâbı tashîh edilmiştir" (Ahmed Lütfi Efendi, 1302, ss. 125-126). Tebaanın tepkisini azaltma noktasında İslam Peygamberinin şu hadisi de yeri geldiğinde devreye sokulmuştur; "...Bir beldede ta'un (veba) çıktığını işitirseniz oraya girmeyiniz. Eğer sizin bulunduğunuz beldede zuhûr ederse ondan kaçmak için o yerden dışarı çıkmayınız." (Şehsuvaroğlu, 1957, ss. 1-18).

kazanmalıydı, diğer taraftan da reformlarını başarıya ulaştırmalıydı. Bu reformların başarıya ulaştırılması için de ciddi miktarda parasal kaynağa ihtiyaç duyuluyordu. Parasal mesele kendini karantina uygulamalarında da göstermiş, İmparatorluk bu problemleri aşmak için birtakım ekonomik tedbirlere başvurmuştu. Bu tedbirler, ancak 1841 yılında kısmen başarıya ulaşmış ve en nihayetinde bu tarihte karantina harcamaları hazine hesaplarında bir kalem teşkil etmiştir (Güran, 1989, s. 40).

19. yüzyılın önemli devlet adamlarından ve müelliflerinden Ahmed Cevdet Paşa, “Mısır valisi Mehmet Ali Paşa işbu yirmi yedi senesi hilâlinde Mısır’da karantina usulünü vaz’ ve tesis eylemiş olduğu hâlde İstanbul’da gerek karantina usulü ve gerek aşî maddesi birçok seneler daha icrâ’ olunamamıştır⁷” demektedir (Ahmed Cevdet Paşa, 1309, s. 95). Görünen o ki, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, karantina uygulamasına Osmanlı İmparatorluğu’ndan daha önce başlamıştır. Bunun altında yatan en önemli etken, Mısır’ın önemli bir geçiş noktasında bulunmasıdır. Mısır, yer aldığı coğrafya itibarıyla Doğu-Batı geçiş noktasında yer alıyordu ve bu koridor, ticaretin önemli bir güzergâhını temsil ediyordu. Ticaret demek elbette birçok bulaşıcı hastalığın gemiler ve yolcular vasıtasıyla gelmesi demekti ki, Mısır coğrafyası, bu durumdan bir hayli sıkıntı çekmişti. Bu sıkıntıları gidermek veya en aza indirmek maksadıyla alınan ilk tedbir, karantina uygulamasıydı. Bu noktada şunu da ifade etmek gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğu’nda uygulanan karantina tedbirlerinin Avrupa devletlerinde uygulanan karantina tedbirlerinden bazı farkları vardır. İstanbul Kız Kulesi’nde doktorluk yapmış olan Fransız Piemonteli Anton Lagokoller⁸, 1838 tarihinde yazdığı Risâle-i Karantina adlı eserinde;

Avrupa’da icrâ olunan nizâm-ı sıhhatin Memâlik-i Osmaniye’de “aynen icrâsı mümkün olmadığından nâşî ba’zı tebdilât ve tagyîrâta muhtâc olunur. Zirâ Avrupalının nizâm-ı sıhhaten gazezleri memleketlerine tâ’unun duhûlünü men’ eylemektir. Bizim maksadımız ise illet-i mezkûreyi bi’l-cümle Memâlik-i Osmaniye’den def’ ve izâle eylemektir demektedir (Piemonteli Anton Lagokoller, 1254, s. 2).

İfade edilen bu fark oldukça önemlidir. Çünkü daha sonra da değinileceği üzere, Avrupa devletleri, hastalıkların kaynağını Osmanlı İmparatorluğu olarak göstermeye gayret etmişler, bu vesileyle de İmparatorluk yönetimine ve topraklarına müdahale etmeye çalışmışlardır (Sarıyıldız, 1996, s. 1-15). İmparatorluk, bu müdahalelerden kurtulmak için hastalıkların tamamını yok etmeye çalıştığı gibi, bir taraftan da diplomasi kanalını kullanarak bu haksız

⁷ Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’da II. Mahmud’dan daha evvel, sağlık dâhil birçok alanda modernleşmeyi başlattığı ve bu modernleşme hareketinin II. Mahmud’un reformlarına temel teşkil ettiği iddiası için bk. Ortaylı, 1999.

⁸ Piemonteli Anton Lagokoller hakkında bazı bilgiler ve Lagokoller’in faaliyetlerine yönelik eleştiriler için bk. Hüseyin Selami, 1306, s. 3.

yaftayı üzerinden atmaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun bu gayretleri, meyvelerini 1867 İstanbul Konferansı'nda ve 1892 Venedik Sıhhiye Konferansı'nda verecektir⁹.

Karantina Uygulamasına Tepkiler

Daha önce ifade edilmeye çalışılan hacıların tepkilerinin yanı sıra genel olarak Osmanlı tebaasının karantina uygulamasına karşı belirli bir ortak söylemi vardı. Osmanlı tebaasına göre; "... Bulaşıcı hastalık olmazdı, böyle hastalıklar Allah'ın günahkâr kullarını terbiye için gönderdiği afetlerden ibaretti. O hâlde hastalıklardan korunmaya kalkmak küfür sayılırdı." (Uludağ, 1938, s. 445-467). Hastalıklardan korunmanın küfür sayılması ve buna bağlı olarak kader anlayışı, uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu'nda karantina tedbirlerinin alınamamasında önemli bir etken olmuştur. Tebaanın bu tepkileri, dinsel inançlar çerçevesinde bir dereceye kadar anlamlandırılabilir. Ancak 19. yüzyılın başlarında İstanbul'da ölümlerin yüz bine kadar çıktığı göz önünde bulundurulursa, bu tepkilere anlam vermek bir hayli zorlaşır¹⁰. Genel olarak gösterilen tepkilerin sebeplerini, şu alt başlıklarda toplamak mümkün gözükmektedir;

Maddi Sebepler: Osmanlı tebaası herhangi bir noktada maruz kaldığı karantina uygulamasında yetkililere belli bir oranda ücret veriyordu. Bu ücret, seyahatin içeriğini ve sebeplerini gösteren ülke içi pasaport denilebilecek *mürur tezkiresi* adı verilen bir tezkireye ödenen meblağdı. Ülke içinde böyle bir uygulamanın olması ve uygulamaya müteakip belli bir ücretin verilmesi, hacılar dâhil birçok kişide hoşnutsuzluğa sebep oluyordu. Yeri geldiğinde bu hoşnutsuzluk Amasya örneğinde olduğu gibi kuvveden fiile geçiyor ve karantinaya karşı ulemanın da tahrikiyle karantina doktorunun katline yol açabiliyordu¹¹ (İnalçık, 1964, ss. 623-690).

⁹ Uluslararası bazı sıhhiye konferansları: 1852 Paris, 1859 Paris, 1867 İstanbul, 1874 Viyana, 1881 Vaşington, 1885 Roma, 1892 Venedik. Sağlık alanında düzenlenmiş olan bütün uluslararası sıhhiye konferanslarının içerikleri ve bu konferanslara hangi ülkelerin katıldığı ve bu ülkelerin ne tür kararlar aldıkları hakkında detaylı bilgi için bk. Hüseyin Selami, 1306, s. 47.

¹⁰ Salgın hastalılar sonucu yaşanan ölümlerin sayısı için bk. Panzac, 1997, ss. 175 -185 ve 241. Hangi hastalıklar sonucu ne kadar sayıda insanın ülkelere ve yıllara göre ölüm istatistiklerini Hüseyin Selami Bey tek tek vermiştir (Hüseyin Selami, 1306, ss. 42-45 ve 71-72).

¹¹ Amasya'da yaşanan bu hadiseyi aynı zamanda "Karantina uygulamasının şeriatı yeri yoktur." diyen halkın ayaklanması olarak görmek de mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nda karantina uygulamasına halkın gösterdiği tepkilerin ayrıntılı bir incelemesi için bk. Yıldırım, 2006, ss. 18-27.

Uygulamannın “Gâvur İcadı” Olarak Görülmesi

Kader Anlayışı: Hastalıkların insanlara bulaşmayacağı, bulaşsa bile bunun ancak insanların yaptığı kötü hareketler mukabilinde “Allah’ın insanlara gönderdiği bir uyarı olduğu” anlayışı, hastalıklara karşı tedbirlerin alınmasında tepkileri elbette artırıyordu¹².

Ulema, yukarıda da ifade edildiği üzere Amasya’da karantinaya karşı, halkı tahrikte öncülük etmişti. Ancak bu tahriklerin tüm ulema tarafından yapıldığını söylemek elbette yanıltıcıdır. Tam aksine, ulemanın birçoğu karantina tedbirlerini desteklemiştir. Özellikle bunların arasında üç isim, Şanizade Ataullah Efendi, Mustafa Behçet Efendi ve Hoca İshak Efendi önde gelir¹³. İfade etmek gerekir ki sayılan bu isimler, yüksek ulemadan kişilerdir ve statü bakımından daha alt kademede yer alan ulemayla yeri geldiğinde görüş ayrılıklarına düşebilmektedirler. II. Mahmud gibi sert ve kararlı bir padişahın, yüksek ulemadan kişileri yanına çekmesi ve yeri geldiğinde onlarla iş birliğine girmesi önemlidir. Bu iş birliğinin altında yatan sebep ise alt statüdeki ulemanın ve genel olarak Osmanlı tebaasının bu uygulamaya (karantina) karşı gösterdiği tepkiyi etkisiz kılmaktır. Osmanlı İmparatorluğu, gösterilen tepkileri ortadan kaldırmak veya en aza indirmek için ulema ile iş birliğine gitmiştir. Buna mukabil 19. yüzyılda Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa da bu tepkilerden rahatsızdır. Ama Ahmet Cevdet Paşa’nın ifadeleriyle “...Arabistan’da kazandığı muzafferiyet bu misillü itirâzları te’sîrsiz bırakmıştır” (Ahmet Cevdet Paşa, 1309, s. 95).

Karantina Uygulamasında Ülke İçi Pasaport Kullanımı

Osmanlı İmparatorluğu, 1838 yılında karantina meclisini kurarak ülke genelinde karantina uygulamasını daha sıkı bir şekilde kontrol etme yoluna gitmiştir¹⁴. Bu kontrol girişimleri esnasında imparatorluk yetkilileri, hastalığın yayılmasını izleyebilmek için önemli bir belgeden istifade etmişlerdir: *Mürûr Tezkiresi*¹⁵. İmparatorluk yetkilileri, bu belgeden pratik olarak iki fayda sağlamayı amaçlamışlardır. Öncelikle bu tezkire bir gelir kaynağıydı. 27 Şubat 1841

¹² Bu anlayışın kökenlerinin çok eski dönemlerdeki örnekleri için bk. Ünal, 1977, ss. 423-446.

¹³ Ulemadan saydığımız bu kişiler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kahya ve Erdemir, 2000, ss. 275-290. Özellikle Şanizade Ataullah Efendi hakkında bk. Berkes, 2002, s. 162.

¹⁴ Karantina Meclisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sarıyıldız, 1996, ss. 1-15. Bu meclisin kurulmak istenmesindeki en önemli amaç, hastalıklara daha hızlı ve tek elden müdahale etme isteğiydi (Piemonteli Anton Lagokoller, 1254, s. 5).

¹⁵ Bu tezkirenin işlevi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çadırcı, 1993, ss. 169-181. Ayrıca uygulamada yaşanan sıkıntılar hakkında Şer’iye Sicillerine yansıyan örnekler için de bk. Doğan, 2005, ss. 465-477.

tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayımlandıktan sonra Tanzimat'ın uygulandığı yörelerde yürürlüğe konulan

Men-i Mürûr Nizamnamesi'nin 15. maddesi; İşbu mürûr tezkerelerinin 'ala-tarikü's-seyâha memâlik-i mahrûse-i şâhâne'de mürûr ve 'ubûr edecekler için beher tezkereden hin-i i'tâda beşer ve diyâr-ı ecnebiyyeye gideceklerden yirmişer gurusu harc alınması (Çadırcı, 1993, s. 176; Ahmet Mithat Efendi, 1318, s. 439) şeklindedir.

Bilindiği üzere 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda herhangi bir alanda yapılacak modernleşmeye engel teşkil edebilecek en önemli sorun, maddi kaynak yaratma meselesiydi. İmparatorluk yetkilileri en azından karantina uygulamasında bu sıkıntıyı aşmak için bu belgeden yararlanmışlardır. İkinci olarak, Osmanlı İmparatorluğu bu tezkire sayesinde tebaanın yolculuk istikâmetini kontrol etmekteydi¹⁶. Bu kontrol aynı zamanda hastalığın hangi istikâmeti takip ettiğini de tespit imkânı sağlıyordu. Nitekim 1843 yılına ait bir mürur tezkiresine göre belgenin sahibi olan İsmail nam İbn-i Ahmed yolculuğu sırasında İmparatorluk yetkililerine belirli noktalarda elinde bulunan mürur tezkiresini göstermiş ve ilgili yetkililer tarafından İsmail nam İbn-i Ahmed'in tezkiresinin arkasına "*bi'l mu'âyene vebadan sâlimdir*" notu düşülmüştür (Aktaran; Kütükoğlu, 1998, s. 254 ve 524). Bu ifadeden, Osmanlı tebaasından birinin ülke içerisinde bir yere giderken belirli noktalarda kontrol ve muayene edildiği sonucunu çıkarabilmek mümkündür. Bu tezkire para karşılığında verilmekteydi ve her kontrol bölgesinde muayene karşılığı olarak tebaadan bir miktar daha ücret alınmaktaydı. Bu parasal meseleler kişilerin tepkilerinin kaynağındaki maddi sebepleri oluşturuyordu. Bir yerden bir başka yere seyahat etmek isteyenler için bu belgeyi almak zaruruydu.

yedinde sıhhiye zâbitânı tarafından kendünün karantina usûlüne bi't-tamam icrâ' eylediğine mebnî bir kıt'a tezkire bulunma[za] hiçbir ferdin bir eyâletten diğer eyâlete nakl ve sefer etmesine müsâ'ede olunmayub eğer bilâ-tezkire tutulursa bilâ-ihmâl cezâ'nâme mûcibince te'dîbât-ı lâzimesi ibkâ' olunur [du] (Piemonteli Anton Lagokoller, 1254, s. 35).

Düvel-i Mu'azzamanın Bakış Açısı

Oryantalizmin ne olduğu, Edward Said'in aynı adı taşıyan kitabının yayımlandığı 1978 yılından itibaren yoğun bir şekilde tartışılır hâle gelmiştir. Bu süreçte Said'in tezlerini tasvip edenler de şiddetle karşı çıkanlar da olmuştur. Öncelikle oryantlizmin başlangıç noktasının ne olduğuna bakılacak olursa bu konuda iki farklı görüşün ön plana çıktığı görülür. Said'e göre, bir bilim dalı olarak oryantlizmin başlangıç noktası, 1312 Viyana konsilinin kararları

¹⁶ 19. yüzyılda İsmail nam İbn-i Ahmed adlı bir Osmanlı tebaasının yolculuğunu takip etmek ve bir mürur tezkiresinin formatını görmek için bk. Kütükoğlu, 1998, s. 254 ve 524.

neticesinde ortaya çıkan Doğu üzerine eğitim yapacak bir seri kürsünün kurulmasıdır (Said, 2003, s. 18). Ancak bir ilim dalı olarak nitelendirilebilecek oryantalizmin akademik bir disiplin olarak kurumsallaşması, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ve özellikle de 19. yüzyılda gerçekleşmiştir (Bulut, 2004, s. 14). Bu konuda İngiliz oryantalistlerin araştırmaları örnek olarak verilebilir. Süleyman Derin'e göre; profesyonel manada İngiliz oryantalist araştırmalarının başlangıcını, 17. yüzyıl olarak kabul etmek mümkündür. Zira bu tarihten itibaren oryantalist araştırmalar, kesintisiz ve düzenli bir şekilde yürütülmüştür (Derin, 2006, s. 22). Başlangıç noktası açısından iki farklı görüşün söz konusu olduğu oryantalizm, Said'e göre; Batı'nın üstünlüğünü sürdürme taktiği, Doğu üzerinde otorite kurma çabasıdır. Aynı zamanda oryantalizm, Doğu'nun dışında gelişmiş, ona karşı ve onunla ilgisiz varsayımlardır. Nihayetinde oryantalizm, coğrafi bir ayırım değil, bir seri çıkarlar toplamıdır (Said, 2003, s. 1-6). Daha açık bir şekilde belirtmek gerekirse oryantalizm, Cemil Meriç'in ifadesiyle "sömürgeciliğin keşif koludur" (Meriç, 2009, s. 140).

Oryantalizm perspektifinden düşünüldüğünde, Jale Parla'nın ifadesiyle; "Doğu, Batı için nesnel gerçekliği olan bir yer değil, bir metindir. Doğu'ya ancak bu *metin* üzerinden ulaşılabilir, bu *metnin* dışında bir Doğu yoktur, çünkü bu *metnin* dışında Doğu'ya ilişkin bilgi yoktur" (Parla, 2005, s. 21). Oryantalist söylemde üretilen bilgi ise Doğu'yu "yaratır". Bu söylemler, yalnız bilgi üretmekle kalmaz, aynı zamanda tasvir eder, gerçekliği de yaratırlar. Doğu bizzat bu *metinler* aracılığıyla üretilen bilgi sayesinde mümkün olur (Yeğenoğlu, 2003, s. 24).

Edward Said, yine Oryantalizm adlı kitabında, "Batı düşüncesine göre Doğulular her yerde aynı insanlardan başkaları değildirler." demektedir (Said, 1998, s. 99). Böyle bir genellemeyi yapan Batı zihniyeti, sağlık alanında ortaya çıkan problemlerin, özellikle salgın hastalıkların, kaynağını da "Doğu" olarak genelleştirmiştir. Burada sorunun kristalize edilmiş hâli, hangi Doğu'dan bahsedildiğidir. Said'e göre, "Doğu kelimesi bütünü ile sadece Doğu Asya ile eş değerde kullanılmazsa yahut genel anlamda uzak veya egzotik olanı tarif etmek için öne sürülmezse, derhal ve en katı biçimde Müslüman Doğu'yu ifade edecektir" (Said, 1998, s. 113). Bu çerçevede elbette çoğunluğu Müslüman olan Osmanlı İmparatorluğu, salgın hastalıkların kendi ülkesinden kaynaklandığı yönündeki genel kanıyı üzerinden atmak için yoğun bir şekilde diploması faaliyetlerine girişmiştir. Böyle bir uğraş, daha önce ifade edildiği gibi, İmparatorluk imajını kurtarma ve Avrupa devletlerinin müdahalelerine engel olma isteğinden kaynaklanıyordu. Bu istek, ilk olarak, 1867 yılında Payitaht'ta organize edilen Uluslararası İstanbul Konferansı'nda gerçekleşmiştir. Ancak bu konferanstan sonra Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu'na sağlık alanında var olan bakış açılarının tamamen değiştiğini söylemek oldukça iddialı bir yaklaşım

olur¹⁷. Bu bakış açısının kırılmasında, daha sonra yapılacak olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bir heyetle iştirak ettiği Venedik Sıhhiye Konferansı'nı beklemek gerekecekti. Ama öncelikle 1867 İstanbul Konferansı'nda alınan iki kararın önemli olduğu düşünülebilir. İlk olarak bu konferansta Düvel-i Muazzama, Doğu kavramından ne kastettiğini kısmen de olsa ortaya koymuştur. Buna göre salgın hastalıkların kaynağı, Doğu'dur, ama Osmanlı İmparatorluğu'ndan ziyade Hindistan'dır. İkinci olarak yapılan müzakerelerle karantina süresi on üç güne kadar düşürülmüştür (Şehsuvaroğlu, 1957, ss. 1-18). Bu uygulamanın başlangıçta kırk gün olduğunu ve bu süre için ciddi itirazların yapıldığı hatırlanırsa sürenin ne kadar azaldığı daha iyi anlaşılır. Ayrıca, bu süre indiriminin Avrupalı devletlerin müdahaleleri yanında, kısmen de Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat Fermanı'yla yakaladığı modernleşme ve yeniden yapılanma gayretleriyle alakalı olduğu da belirtilmesi gereken bir husustur¹⁸.

Düvel-i Muazzama, Venedik Sıhhiye Konferansı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Tavrı

1898 yılının ortalarına doğru Meclis-i Sıhhiye'ye gelen bir haber, uzun zamandır bilinen ve sürekli olarak mücadele edilen, en azından edilmeye çalışılan bir olayın benzerini hatırlatıyordu. Cidde'de yaşanan bir gelişme ve onun hemen akabinde yaşanan diplomatik kriz, İmparatorluğun son zamanlarda yaşadığı sıkıntılı günlerin bir özeti gibiydi. Yine bu olay, bir bakıma Düvel-i Muazzama'nın asıl niyetinin ne olduğunu açıkça, anlaşılır bir şekilde gözler önüne seriyordu. Olayın teferruatı şu şekildeydi: Cidde'de 1898 Ekim ayında, iki farklı yerde görülen veba salgınından ilginç bir şekilde kimsenin haberi olmamıştı. Söylenildiği kadarıyla hayat durma noktasına gelmiş, bölgede yaşayanlar tedirgin hâlde kaçışmaya başlamışlardı. Bu durumdan, İngiliz Konsolosunun dışında, kimse haberdar değildi. Bir süre sonra yaşanan gelişme, fısıltı hâlinde ve daha sonra yüksek sesle dillendirilmeye başlandı. Osmanlı İmparatorluk yetkilileri de yaşandığı söylenen ve İngiltere Konsolosu tarafından yayılmaya çalışılan bu gelişmeyi nihayetinde duymuş ve işin aslını öğrenmek ve

¹⁷ İstanbul'da 1866'da toplanan Uluslararası Sağlık Kongresi'nde alınan birçok karar, Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmaya çalışılan koruyucu sağlık tedbirlerini hızlandırdı. Tahaffuzhanelerin kurulması, karantina işlemlerinin modernleştirilmesi ve daha birçok koruyucu uygulama, bu kongreden sonra düzenli hâle sokuldu (Yıldırım, 1985, ss. 1320-1338). 1867 İstanbul Konferansı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kılınç, 2005.

¹⁸ Karantina uygulamasının ne kadar süreyle olacağı konusu teknik bir mevzudur. Piemonteli Anton Lagokollerin tespitine göre; "...karantinanın müddet-i azimesi on beş gün ve asgariyesi sekiz gündür...karantinanın müddet-i azimesi on beş güne tecavüz etmez." (Piemonteli Anton Lagokoller, 1254, s. 26). Hüseyin Selami Bey de aynı fikri paylaşır ve karantina süresinin on beş gün olarak tespit edilmesinin uygun olduğunu dile getirir (Hüseyin Selami, 1306, s. 11).

gereken tedbirleri almak için harekete geçmişti. İlk iş olarak Karantina İdaresi'nde çalışan Doktor Mehmed Hüseyin Efendi görevlendirilmiş ve kendisine işin aslını öğrenmesi talimatı verilmişti. Doktor Mehmed Hüseyin Efendi, bölgede gerekli tahkikatı yapmış ve bu söylentiye yayan İngiliz Konsolosundan durumun aslını öğrenmeye çalışmıştı. Ama İmparatorluk yetkilisi yaşayacağına hiç ihtimal vermediği bir gelişmeyi payitahta bildirmek zorunda kaldı. Konsolosluk gerekli malumatı veremeyeceğini, bilginin kendi ellerinde saklı olduğunu bildirmişti. İlk hamlede imparatorluk yetkilileri, bu cevap karşısında savunmaya çekilmiş ve "...illet-i sâriyye vukû'âtını meclis-i hükümet karantina idâresine ihbâr etmiş etibb'anın vazîfe-i mahsûsiyyesi cümlesinden olduğu hâlde konsolos-ı mûmâ-ileyhin vukû'âtı ihbâr edemeyeceğini resmen beyân etmiş... olduğundan dolayı müte'essif" olunmuştur (BOA. Y. A. RES. 95 / 2). Bu hâl, bir süre sonra tedbir alınması ve gerekenin yapılarak konsolosluğun haksız yere yaymaya çalıştığı bu bilginin yok edilmesine yönelik eylemlere dönüşmüştür. Bu durumda ikinci iş olarak "(...)Jevvelce Cidde'ye celb edilmiş olan Mekke-i Mükerrreme Sıhhiye Müdürü Doktor Ferid Bey ile me'mûru Ali Şerif Abdullah Hasım Efendinin Cidde'de zann olunan ba'zı hâneler hakkında keşfiyyât ve mu'âyene-i lâzimeyi..." yapması istenmiştir (BOA. Y. A. RES. 95 / 2). Ancak bu teşebbüsler "Avrupa'nın bir vakitten beru nazar-ı ehemmiyette tutmakta olduğu mes'eleden" dolayı başarısız bir girişim olarak kalmıştır (BOA. Y. A. RES. 95 / 2). Dikkatlice bakıldığında *işin içinde başka şeyler(in) de var* olduğunu görmemek zordu. Burada büyük devletlerin ya da en azından bu olay çerçevesinde düşünüldüğünde İngiltere'nin asıl niyetinin, göz diktiği Orta Doğu coğrafyasındaki bu bölgelere müdahale ve bu bölgeleri bir şekilde ele geçirmek olduğu gerçeğidir. İmparatorluk yetkilileri bu durumu bildiklerinden asıl niyetin ne olduğunu; "...Paris ve Venedik Konferanslarının ahkâmı dahi bunlara ma'tûf ve mahsûs bulunduğu hâlde İngiltere Hükûmetinin o tesbîtte icra'ât-ı sıhhiye vesilesiyle oralarca müdâhalâtı artırması..." şeklinde Venedik Sıhhiye Konferansı'na da atıfta bulunarak belirtmişlerdir (BOA. Y. A. RES. 95 / 2).

Belgelere yansıyan bu ifadeler ve Osmanlı İmparatorluğu yetkililerinin almaya çalıştığı tedbirler, İngiltere özelinde düşünüldüğünde, Batı dünyasının nasıl bir arayış içerisinde olduğunu göstermektedir. Her fırsatın değerlendirildiği bir dönemde, yüz binleri etkileyen sağlık sorunlarının da toprak elde etmek ve devletlerin iç işlerine müdahale etmek için bir araç olarak kullanıldığı bir gerçektir. Zira 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere, Doğu'da kurmuş olduğu İmparatorluğun önemini kavramış, İmparatorluğa giden yolların güvenliğini sağlamak, İngiltere politikasının başlıca amacını oluşturmuştur (Kara, 1999, s. 207).

İngiltere'nin sıhhi sorunları bahane ederek giriştiği bu faaliyetlerin bir benzerini Fransa'nın da yaptığı görülmektedir. Fransa, Venedik Sıhhiye Konferansı'ndan

sonra alınan birtakım kararlarda bazı kelime oyunlarına girişmiş ve böylece bazı kavramlardan hareket ederek İmparatorluğun, kırmızı çizgilerini delmeye çalışmıştır. En temelde Fransa, İmparatorluğun çok uluslu yapısına müdahale etmeyi kendine amaç edinmiştir. 1789 Fransız İhtilali ve hemen akabinde yaşanan milliyetçilik ayaklanmaları, çok milletli imparatorlukları derinden etkilemişti. Bu ihtilal sonrasında İmparatorluk yapılarında çözümler baş göstermiş ve ayaklanan milletler, kendi kaderlerini İmparatorluğun çok milletli yapısından almayı başarmışlardı. Fransa, böyle bir manzaranın başlangıç aktörü olduğu gibi, bu oyunda aynı zamanda baş aktör olarak da görev yapmıştır. Bu bağlamda, Venedik Sıhhiye Konferansı'ndan sonra imzalanan anlaşma metninde Osmanlı İmparatorluğu için bazı sorunlu noktalar ortaya çıkmıştı. Fransa, ilgili anlaşma metninde Mısır için alınan kararlarda bazı ifadeler kullanmıştır. Anlaşmanın Fransızca metninde Mısır için; "...Hükümet-i Mısıriyye ve Millet ta'bîrâtı" (BOA. Y. A. RES. 95 / 2) kullanılmıştır. Bu, Hükümet-i Mısıriyye ve Millet ifadeleri çok milletli bir yapıya sahip olan ve bu yapıyı muhafaza etmek için dönem itibarıyla ciddi reformları hayata geçiren Osmanlı İmparatorluğu için tehlikeli bir noktaya işaret etmekteydi. Zira 1798'de elden çıkmaya başlayan Mısır'a karşı kullanılacak herhangi bir ifade son derece önemliydi. Uzun yıllar bu bölgenin tek hâkimi olan bir İmparatorluğun hassasiyetini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Ortaya çıkan bu rahatsızlık neticesinde alınabilecek en iyi tedbir, var olan metinlerin düzeltilmesine yönelik bir girişimde bulunmaktı. Bu bakımdan "...mezkûrede ba'zı tercüme hataları görülmüş ve ez-cümle mukâvelenâmenin tercümesindeki ibârâta nazaran Fransızcasında Hıdivvet-i Mısıriyye ve devlet ta'bîrlerinin isti'mâli lâzım gelürken bunların yerine Hükümet-i Mısıriyye ve Millet ta'bîrâtı muharrer bulunmuş olup..." düzeltilmesi gerektiği bildirilmiştir (BOA. İ. SH. 267; BOA. BEO. 42 / 3086).

Konferanstan sonra Fransa'nın bir başka faaliyeti daha ortaya çıkmıştı. *The British Medical Journal* adlı dergide yayımlanan imzasız bir makale, var olan gerçeği ortaya çıkarmıştı. Makalenin başlığı aynen şu şekildeydi: "The Private History of the Venice Conference". İlgili makalede, Venedik Sıhhiye Konferansının bilinen kararlarına rağmen, Fransa hükümetinin bazı uygulamalarla bu kararlara ters birtakım faaliyetlerinden bahsediliyordu. Fransa, Doğu'dan gelecek ticaret gemilerinin karantinada bekletilmelerini, İngiltere ve diğer devletlerde olduğu gibi, kendi ticaretinin sekteye uğramasından dolayı hoş karşılamıyordu. Bu bakımdan konferanslarda devamlı surette gündemi karantina sürelerinin kısaltılması yönünde meşgul ediyordu. Bu meşguliyet, aşağıda değinileceği üzere fayda vermiş ve başlangıçta kırk gün olan karantina süresi nihayetinde on güne kadar düşürülmüştü. Fransızlar, bu süreden de memnun olmadılar ve alternatif bir yola başvurdular. Venedik Sıhhiye Konferansı'ndan sonra Fransız hükümeti, Doğu'dan gelecek olan gemilerde bir doktor bulundurma yöntemine girişti. Bu bulundurulacak doktor

sayesinde gemilerin temiz olduğu söylenecek ve karantinada beklemeden gidilecekti ya da daha az süre ilgili gemi karantinada kalacaktı (The British Medical Journal, 1892, s. 240). Ancak Fransa'nın kâğıt üzerinde tasarladığı ve uygulamaya koyduğu bu yöntem, Osmanlı İmparatorluğu'nun ciddi eleştirisiyle karşılaştı. Buna göre İmparatorluk yetkilileri önce sorunu,

vapurda bulunan tabibin muhâlif-i hakikat vâki' olan ifâdenin üzerine temiz verilmiş olması maddesi edüğü ma'lûm bulunmasına nazaran... temiz almış olan bir sefinenin Der-sa'âdete gelür iken derûnunda başka hastalık vukû'undan dolayı ahvâl-i câriyye iktizâsınca karantinaya tâbi tutulması istenildiği vakit kapudanın mezkûr mukâvelenâmeye istinâden protesto etmesi gibi ve sâ'ire türlü müşkilât edildiğine mebnî (BOA. BEO. 112 / 8334)

şeklinde ortaya koymuşlar ve daha sonra var olan bu durumun çözümünü iki yolla gidermeye çalışmışlardır. Öncelikle bu şekilde davranacak kişilere ceza verilmesi yoluna gidilmiş ve sonra da Meclis-i Sıhhiye'de kaleme alınacak karantina usulü ve nizamına göre hiçbir kimsenin bu şekilde davranamayacağı sağlanmaya çalışılmıştır.

Venedik'te yapılan konferans uluslararası bir konferanstı. Aslında muhtelif bulaşıcı hastalıklardan en fazla muzdarip olan devletlerin katılımıyla gerçekleştirilmişti. Konferansa İsveç ve Norveç, Yunanistan, Almanya, Belçika, İtalya, Rusya, İngiltere, İspanya, Avusturya, Fransa, Felemenk, Danimarka ve Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere toplam on üç devlet iştirak etmiştir (BOA. Y. A. HUS. 271/76). Osmanlı İmparatorluğu kongreye katılması için payitahttan Hacı Arif Bey'i temsilci olarak göndermiştir (BOA. Y. A. HUS. 256/4). Bu konferansta alınan kararlar, daha evvel Paris'te toplanan kongrede alınan kararların hemen hemen benzeriydi (BOA. A. MKT. MHM. 574/6). Ancak alınan bazı kararlar ve konferans sonrasında, yukarıda bahsedilen gelişmeler, Venedik Sıhhiye Konferansını daha ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. İmparatorluk yetkilileri, konferansın toplanma amacını "veba illetinin men'-i sirâyet ve tevzi' için lâzım gelen tedâbire dâ'ir" (BOA. Y. A. RES. 9 /41) şeklinde izah etmişler ve bu konferansın sonunda alınan kararları, konferansa katılan diğer devletlerle müzakere edilmek koşuluyla ve ancak "...dîvân-ı 'aliyyemizin nizâmât(ın)a ve ta'limât(ın)a hâlel gelmemek şartıyla..." imzalanacaktır ibaresiyle kabul etmişlerdir (BOA. Y. A. HUS. 394/44; BOA. Y. A. HUS. 267/95; BOA. BEO. 156/11647). Konuyla ilgili bir belgede ise, konferans sırasında alınan kararların beş sene müddetle geçerli olacağı belirtilmiştir (BOA. A. MKT. MHM. 574/3).

Kongrenin temel meselelerinden birisi de Süveyş Kanalı'yla ilgiliydi. Hastalıkların kaynağının ve en temelde geçiş noktasının Süveyş Kanalı olduğu, Osmanlı İmparatorluğu tarafından devamlı gündemde tutulmaya çalışılmıştır.

Venedik Sıhhiye Konferansı'nın hemen öncesinde yayımlanan Maarif gazetesinde Süveyş kanalı ile ilgili şu ilginç değerlendirmelere yer verilmiştir;

Koleranın Avrupa'ya ve Memâlik-i Şâhâneye sirâyeti Süveyş Kanalı'nın hafırından evvel ender olarak görüldü. O zamanlar Basra gibi mahallerde zuhûr ederek oradan ba'zen Bağdad havâlisiyle Acemistan'a sirâyet ederdi. Lâkin bu gibi vukû'ât ... Bağdad ve sâ'ir cihetlerle münâsebetin azlığı hasebiyle nâdirâtdan ma'dûd idi (Maarif, 1309, s. 375).

Doğudan gelen insanların ve elbette ticari metaların genelde takip ettikleri yol, Süveyş-Basra-Bağdat'tır ve bu hat, hastalıkların en fazla görüldüğü yerlerdendir¹⁹. Venedik Sıhhiye Konferansı'nda yapılan görüşmelerden birisi de ilgili yerlerde bir tahaffuzhane kurulması hakkındaydı. Öyle ki, Osmanlı İmparatorluğu için bu tartışma konusu "...Venedik Sıhhiye Konferansı mukâvelenâmesinin mühim olan cihetleri arasındaydı..." (BOA. İ. SH. 3/12). Bu konu çerçevesinde öncelikle,

Hürmüz'de büyük, Basra'da ise küçük birer tahaffuzhâne yapıldığı hâlde me'mûriyet-i sıhhiyesine İran me'mûrları tarafından ihâle olunmamakla berâber muhâfaza-i bahriye için...şâhânedan adam götürülmek üzere bulunmasına İran hükûmetince müsâ'ede olun [muştı] (BOA. İ. SH. 3 / 12).

İran'la olan bu iş birliği, kısa bir süre sonra sorunlu bir ilişkiye açılan ilk adımın da başlangıcı olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu tarafından Basra Körfezi'nde bir tahaffuzhanenin inşası, önceleri İran hükûmetince doğrudan kabul edilmesine rağmen Meclis'te yapılan görüşmeler sırasında Osmanlı İmparatorluğu tarafından girilecek böyle bir inşa faaliyetine müsaade edilmemesi yönünde karar çıkmıştır. İtiraz edilen en önemli husus, İran topraklarına sarkan tahaffuzhaneyi koruma görevinin Osmanlı askerleri tarafından yapılmasıydı. İran için bu hassas mevzu ciddi tartışmalara ve yazışmalara sebep olmuştur. Bu aşılması zor gözüken konu, İngiltere ve Fransa'nın, yine toprak kazanmak ve devletlerin iç işlerine müdahale etmek gibi çıkarları sayesinde araya girmeleriyle, çözüme kavuşturulmuştur (BOA. MV. 79 / 33).

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda başlayan modernleşme ve batılılaşma girişimlerinde sağlık alanındaki gelişmeler dikkate değer bir nitelik taşımaktadır. Her alanda yapılmaya çalışılan modernleşme girişimleri sağlık

¹⁹Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarındaki sağlık tesisleri hakkında haritalarla desteklenmiş ayrıntılı bir çalışma için bk. Panzac, 1999, ss. 87-108. Yine aynı yazarın bir başka çalışmasında farklı bölgeler arasında, veba özelinden hareket edilerek, hastalıkların hangi yolları takip ettiğine dair genel bilgiler bulmak mümkündür (Panzac, 2004, ss. 165-179).

alanında da yapılmaya çalışılmış ve yeterli olmasa da belirli oranda bir başarı kazanılmıştır. Özellikle kamu sağlığı açısından Osmanlı toprakları içerisinde karantina tedbirlerinin uygulanmasına önem verilmiş ve uygulamanın başarılı bir şekilde gelişmesi için yoğun bir çaba gösterilmiştir. Karantina uygulamasına yönelik içeriden gelen çeşitli tepkilere karşı farklı yöntemlerle mücadele eden İmparatorluk yetkilileri, dışarıdan gelen baskılara karşı ise diplomasi ve denge politikası kanallarıyla cevap vermiştir. Özellikle Batılı devletlerin sağlık politikalarını ve salgın hastalıkları bahane ederek toprak kazanmak ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmek gibi niyetlerine karşı Osmanlı İmparatorluğu ciddi tedbirler almıştır. Hastalıkların kaynağını genel olarak “Doğu” ve özel olarak Osmanlı toprakları olarak göstermeye çalışan “Büyük Devletler”e karşı Osmanlı İmparatorluğu, böyle bir yaklaşımın doğru olmadığını uluslararası alanda düzenlenen konferanslara iştirak ederek karşılık vermiştir. Bu konferanslardan birisi de 1892 yılında düzenlenen Venedik Sıhhiye Konferansı’dır. Bu konferans ve sonrasında özellikle İngiltere ve Fransa’nın toprak kazanmak ve kendi çıkarlarına hizmet eden bir sağlık politikası yürütmek gibi niyetleri açığa çıkmış; ancak Osmanlı İmparatorluğu, bu tür niyetleri daha evvel fark ettiği için tedbirlerini gecikmeden almıştır. Son olarak, uluslararası arenada binlerce yıldır değişmeyen bazı gerçeklerin ciddi sağlık sorunlarında bile değişmeden varlığını muhafaza ettiği görülmektedir: toprak kazanmak ve devletlerin iç işlerine müdahale etmek.

Kaynakça

I. Yayımlanmamış Kaynaklar

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı ‘Âlî Evrâk Odası

BEO. 42 / 3086, BEO. 112 / 8334, BEO. 156 / 11647.

İrâde Sıhhiye

İ. SH. 267, İ. SH. 3 / 12.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları

MV. 79 / 33.

Mektûbi Kalemî Mühimme

A. MKT. MHM. 574 / 6, A. MKT. MHM. 574 / 3.

Yıldız Sadâret Husûsî Marûzât Evrâkı

Y. A. HUS. 271 / 76, Y. A. HUS. 256 / 4, Y. A. HUS. 394 / 44, Y. A. HUS. 267 / 95.

Yıldız Sadâret Resmî Marûzât Evrâkı

Y. A. RES. 95 / 2, Y. A. RES. 98 / 41.

II. Yazma Eserler

Hüseyin Selami. (1306). *Karantina ve Emrâz-ı Müstevliyye*, Ankara: Millî Kütüphane, Kayıt Nu.: 06 MK. YZ. B 536.

Piemonteli Anton Lagokoller. (1254). *Risâle-i Karantina (Nizâm-ı Sıhhat Usûl-ı Karantinanın Kavâid-i Külliyesini Hâvi Lâyihanın Hülasâ-i Tercemesi)*, Ankara: Millî Kütüphane, Kayıt Nu.: MF 1994 A 2162.

III. Araştırmalar

Ahmed Cevdet Paşa. (1309). *Tarih-i Cevdet*. Cilt 10. İstanbul: Matbaa-ı Osmaniye.

Ahmed Lütfi Efendi. (1302). *Tarih-i Lütfi*. Cilt 2. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.

Ahmet Mithat Efendi. (1318). Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'de Karantina Yani Usûl-i Tahaffuzun Târihçesi. *Salname-i Nezaret-i Hariciyye*, 436-471.

Altıntaş, A. (1999). Osmanlılarda Modern Anlamda Tıp Eğitiminin Başlaması. *Osmanlı*, 8, 528-542.

Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY Yayınları.

Bulut, Y. (2004). *Oryantalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Küre Yayınları.

Çadırcı, M. (1993). Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürûr ve Pasaport Nizâm-nâmeleri. *Belgeler*, 1993/XV(19), 169-181.

Doğan, G. (2005). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollar ve Yolcular. *Orta Karadeniz Kültürü*, B. Yedi yıldız, H. Kaynar ve S. Küçük (Yay. Haz.), 465-477.

Derin, S. (2006). *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*. İstanbul: Küre Yayınları.

Faroqhi, S. (1995). *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)* (G. Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Faroqhi, S. (2003). *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak* (G. Çağalı Güven ve Ö. Türesoy Çev.). İstanbul: YKY Yayınları.

Güran, T. (1989). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları 1841-1861*. Ankara: TTK Yayınları.

İnalcık, H. (1964). Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri. *Belleten*, 1964/XXVIII(112), 623-690.

Kahya, E. ve Erdemir A. (2000). *Bilimin Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*. Ankara: TDV Yayınları.

Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1759-1856)* (7 bs.). Cilt 5. Ankara: TTK Yayınları.

Kılınç, H. (2005). *Isolating the Subject: Cholera, Control and Sanitary Discourse in the Istanbul International Sanitary Conference of 1866*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Koloğlu, O. (1993). 19. Yüzyılda Hac Yoluyla Koleranın Yayılması ve Hanikin Karantina Doktorunun Anıları. *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, İstanbul: 20 - 23 Eylül 1993, 61-67.

Kütükoğlu, M. S. (1998). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* (2. bs.). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Meriç, C. (2009). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Moulin, A. M. (1996). Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı 1887-1908. *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* (A. Berktaş Çev.), 169-193.

Ortaylı, İ. (1999). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (4. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)* (S. Yılmaz Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Panzac, D. (1999). Politique Sanitaire et Fixation Des Frontières: L'Exemple Ottoman (XVIII-XIX siècles). *Turcica*, 1999/(31), 87-108.
- Panzac, D. (2004). La Peste in Levante, Epidemiologia. *Rotte Mediterranee e Baluardi di Sanita: Venezia e i Lazzaretti Mediterranei*, (Nelli-Elena Vanzan Marchini, Ed.). Skira: Ginevra-Milano, 165-179.
- Parla, J. (2005). *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik* (3. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Poole, S. L. (1999). *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları* (C. Yücel, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Said, E. (2003). *Orientalism*. London: Penguin Books.
- Sarıyıldız, G. (1994). Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri. *Belleten*, 1994/LVIII(222), 329-376.
- Sarıyıldız, G. (1996). *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, B. (1957). Türkiye Karantina Tarihine Giriş. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 1957/(3), 1-18.
- Şehsuvaroğlu, B. (1984). *Türk Tıp Tarihi*. Bursa.
- Tahsin, R. (1328). *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye*. Cilt 1. İstanbul: Kader Matbaası.
- Terzioğlu, A. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitiminin Batılılaşması. *Osmanlı*, 8, 518-527.
- The Private History of The Venice Conference. (1892). *The British Medical Journal*. 1622/1, 240.
- Uludağ, O. Ş. (1938). Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina. *Belleten*, 1938/II(7-8), 445-467.
- Ülken, H. Z. (1966). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Cilt 1. Konya: Selçuk Yayınları.
- Ünal, A. (1977). MÖ II. Binyıl Anadolu'sunda Doğal Afetler. *Belleten*, 1977/XLI(163), 423-446.
- Ünver, S. (1999). Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar. *Tanzimat II*, 1999, 933-966.
- Venedik Sıhhiye Kongresi. (1309). *Maarif*. 1309/(24), 375-376.
- Yeğenoğlu, M. (2003). *Sömürgeci Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Yıldırım, N. (2006). Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyandar: Karantina İstemezük!. *Toplumsal Tarih*, 2006/(150), 18-27.

